

Rahvakeelsus XX sajandi alguskümne

Eesti keelekorralduses

(Vaateid eesti keelekorralduse arenguloole)

HELEN PLADO

XX sajandi alguseks oli eestikeelne trükisõna muutunud küllaltki tavapäraseks, kuid esimestele katsetele vaatamata (vt nt Viht, Habicht 2022) ei olnud veel kokku lepitud eesti keele reeglites ja sõnavaras ega neid kinnistatud. Charles Ferguson (1968) eristab keele arengut kirjeldades kolme etappi: kirjapanek, standardiseerimine ning normingute ja sõnavara ajakohastamine. Seega oli XX sajandi alguseks eesti keel läbinud esimese etapi, XX sajandi esimese poole Eesti keelekorralduses keskenduti just teisele etapile.

Tänapäeval räägitakse keelekorraldusdebatis üha enam tegeliku keelekasutuse põhimõttest. Muuhulgas on kõigi viimastel aastatel Emakeele Seltsi keeleteoimkonnas vastu võetud sõnade vormiõpetust ja tähendusi puudutavaid otsuseid põhjendatud tegeliku keelekasutusega.¹ Ka eesti keelekorralduse algusaegadel on tegelikule keelekasutusele tähelepanu pööratud, kuid toonaste keelekorraldajate arvamused selles, kas ja mil määral peaks eesti keele korraldamisel tegelikust keelekasutusest lähtuma, lahkesid suuresti. Tegelikku keelekasutust nimetati tol ajal rahvakeelseks, kuid samal ajal võis rahvakeelsus viidata erinevatele keelevormidele, nt nii murretele kui ka juba kujuneva ühiskeele enim tarvitavale kujule. Artiklis näitan, mida on eesti rahvusliku keelekorralduse algusaegadel rahvakeelsuse all silmas peetud ja kuidas on nähtud rahvakeelsuse rolli keele korraldamisel.

1. Eesti keelekorraldus enne iseseisvumist

XX sajandi alguses tajuti tugevalt vajadust eesti kirjakeelt, eelkõige ortograafiat ühtlustada. Tol ajal arutati keeleküsimumi peamiselt kahes seltsis: Eesti Rahvahariduse Seltsis, mis tegutses Tallinnas, ja Eesti Kirjanduse Seltsis Tartus. Et arutlustel oleks laiem kõlapind, leiti, et seltsid võiksid eesti kirjakeele küsimuse üle koos nõu pidada. Ühiseks arutluseks tuldi Tapale kokku 30. mail 1908. aastal. Tapa koosolekule järgnesid kolm jätkuarutelu: Tartus 25. mail 1909, Tallinnas 10. juunil 1910 ja Tartus 13. mail 1911. (Vt nt Kask 1970: 336–340; Raag 2008: 137–142) Need olid esimesed laiemad eesti kirjakeele normide üle arutamised pärast Eesti Kirjameeste Seltsi tegevust.

Seltside ühiste koosolekute otsuseid tutvustava kirjutise sissejuhatuses ütleb Johannes Voldemar Veski (1912: 4), et enne otsuste vastuvõtmist arutati läbi,

¹ Vt <https://www.emakeeleselts.ee/keeleteoimkond>

missuguseid põhimõtteid otsustamise juures järgitakse. Peeti oluliseks lähtuda keeleajaloost, rahvakeelest ja eelkõige otstarbekohasusest; lisaks leiti, et tuleb teha ainult selliseid muudatusi, mis on tungivalt vajalikud: „Keele ajalugu ja rahva kõnelemiseviisi peab silmas pidama, lõpuliikude otsustajaks olgu tungiva tarviduse kõrval aga nimelt o t s t a r b e k o h a s u s; nii siis: muudatusi tuleb ainult seal ette võtta, kus tungiv tarvidus seda nõuab, ja nimelt niisugusid muudatusi, mis otstarbekohased on [---]” (Veski 1912: 4). Seega on rahvakeelsus küll oluline, kuid peamiseks lähtekohaks on siiski otstarbekohasus (vrd Veski keelekorralduspõhimõtete alapeatükis 2.2).

Ühtekokku võeti koosolekul vastu 36 otsust. Veski (1912) on ülevaates osasid otsuseid ka põhjendanud. Ta põhjendab järgmisi otsuseid laia esinemisega rahvakeeles:

1) sõnade *käsi, süsi, lüsi, kesi* jmt puhul kasutada lühikese mitmuse osastavas *i*-, mitte *a*-vokaali. Põhjenduseks toodi *i* laiema levik põhjäästi murretes;

2) sõnade *juur, keel, meel* jmt sisseütleva käände vormid on *juure, keele, meele*, sest need on „üleüldisemad ja Kesk-Tallinnamaal enam pruugitavad” (Veski 1912: 8);

3) essiivivormid moodustada tugeva astme tüvest, sest ainult sel moel esineb see eesti murretes;

4) perekonnanimesid käänta nagu vastavaid sõnu, „nagu see elavas kõnes tavaliikult sünnib” (Veski 1912: 9);

5) kindla kõneviisi lihtmineviku ja tingiva kõneviisi mitmuse 3. pöördes kasutada lõppu *-sid* (mitte *-sivad*);

6) sõnades *hea, pea, peal, seadma, seal, teal, teadma* tuleks kirjutada *ea* (mitte *ää*), sest see esineb nii keskmurdes, mis on kirjakeele aluseks, kui ka mitmel pool mujal;

7) *sepp*-järelolisega liitsõnades, kus rahvakeeles kuulduv järelolise ees */s/*, tuleb see ka välja kirjutada, nt *tõllassepp*;

8) võõrkohanimedest tarvitada eestipäraseid nimesid ainult siis, kui need on rahvakeeles juba välja kujunenud.

Seega põhjendati koosolekul vastuvõetud 36 otsusest kaheksat (või mõned selle osa) rahvakeelsusega. Samas on kolmel puhul peetud vajalikuks märkida, et tehtud otsus ei ühti rahvakeelega:

1) kuigi rahvakeeles kääntatakse mitmel pool *jänes* : *jänesse/jänekse, katus* : *katusse/katukse*, otsustati, et „neid kõvendusi ja lisakõlasid ei tule kirjaviisisse üle kanda” (Veski 1912: 6);

2) loobuda *tu*-karitiivi rahvakeelsest *tuma*-genitiivivormist, nt *õnnetu* : *õnnetuma*. Põhjenduseks toodi selle kokkulangemine keskvärde vormiga (st otstarbekohasus) ja ka see, et selline käänamisviis on hakanud rahvakeeles taanduma;

3) kuigi rahvakeeles esinevad verbide pööramisel paralleelvariantidena nii astmevahelduslikud kui ka astmevahelduseta vormid, tuleks kirjakeeles eelistada astmevahelduslikke (sõnades, kus astmevahelduslikud vormid esinevad ainult üksikutes murretes, tuleks siiski kasutada astmevahelduseta vorme).

Lisaks mainiti, et tuleb vältida ülearust murdelist väljendusviisi, et mitte tuua kirjakeelde murdelisi lauseõpetuslikke jooni. Seejuures esitati näitena ainult üks Tartu murdele iseloomulik joon. Otsustest ja põhjendustest on näha, et keele-

konverentside jooksul peeti rahvakeelsuseks, millele toetudes otsuseid tehti, põhjaeesti murdeid ja eelkõige keskmurret; lõunaeestiliste joonte kirjakeelde normimist kas välditi või ei põhjendatud lõunaeestiliste joonte soovitamisel otsuseid rahvakeelsusega (nt *h*-alguliste sõnade loetelu juures või *vat*-kvotatiivi eelistamisel).

2. Keelekorraldus pärast Eesti iseseisvumist

Pärast Eesti iseseisvumist 1918. aastal laienesid eesti keele kasutusvaldkonnad. Kõige suurem muutus oli see, et eesti keelest sai riigikeel. See tähendas, et eesti keel muutus riigi ja kohaliku tasandi asjaajamise, õigusemõistmise, riigikaitse, majanduselu, teaduse ja hariduse keeleks kuni kõrghariduseni välja (Raag 2008: 163). Seega kasvasid nõudmised eesti keelele, mistõttu jätkus ja isegi hoogustus juba niigi aktiivne keelearendamine, mis oli alanud enne Eesti iseseisvumist. Keelearendamise mooduste osas ei olnud aga üksmeelt, vaid valitsesid erinevad suunad, mis olid esil eri perioodidel. Valitsevate voolude põhjal eristab Elmar Elisto (1949: 67–68) alates 1917. aastast Eesti keeleelus kolme ajajärku: „keele vohamise ajastu”, mis kestis 1917–1925; „range reeglipärasuse ajastu”, mis kestis 1925–1935, ja „demokraatliku keelevoolu süvenemise aeg”, mis sai valitsevaks alates 1936. aastast. Kui nende etappidega kõrvutada vaadeldaval ajavahemikul levinud keelekorraldussuundi, siis langevad need suuresti kokku: keele vohamise ajastul oli valitsev Johannes Aaviku juhitud keeleuuendusliikumine, reeglipärasuse ajastul Johannes Voldemar Veski keelekorraldussuund ja demokraatlikku keelevoolu esindas Andrus Saareste. Peale nende kolme suuna oli vähem edukana taamal ka neljas: Jaan Jõgeveri ja Kaarel Leetbergi keeleloomulikkurengut pooldav suund. (Vt Raag 2008: 181–187)

Järgnevalt tutvustan lähemalt kõikide suundade seisukohti selles, milline peaks olema rahvakeele roll keele korraldamisel, keskendudes keelekorraldussuundade juhtivate isikute arusaamadele (kuigi olulisi keelekorralduselus kaasalõõjaid oli teisigi).

2.1. Keeleuuendus

Keeleuuenduse juhtfiguuriks kujunes Johannes Aavik, kelle meelest oli keel abinõu, riist, masin, mida tuleb teadlikult arendada ja parandada (nt Aavik 1924a: 13). Aavik alustas aktiivselt eesti keele uuendamist 1912. aastal. Kuigi ta pakkus uuendusi ka hiljem, jääb Aaviku juhitud keeleuuendusliikumise kõrgaeg 1912. aastast 1924./1927. aastani (Erelt, P. 1993: 26; Erelt, T. 2002: 89; Raag 2008: 182). Pärast seda, kui 1925. aastal ilmus „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu” I osa, jäi uute keeleuuendustepanekute levimine suuresti soiku. Kasutusse jõudsid peamiselt need, mis olid jõudnud ÕS-i.

Kuigi Aaviku keelekorraldustöö algas varem, on ta kokkuvõtlikult oma keelekorralduspõhimõtted esitanud brošüüris „Õigekeelsuse ja keeleuuenduse põhimõtted” (1924b), neid põhimõtteid ühtlasi avades ja nende kohta oma keelekorraldustööst näiteid tuues. Oma keelekorralduspõhimõtetenäidetena esitab Aavik 1) ots-

tarbekohasuse, 2) ilu ja 3) omapärasuse (vt ka Aavik 1916). **Otstarbekohasus** sisaldas tema jaoks keele rikkust, täpsust ja selgust, mistõttu soovis ta võimalusel hoiduda homoniüümiast (vt ka Aavik 1924a: 51). Otstarbekohasuse alla paigutas ta ka ökonoomsuse: võimalusel tuleb kasutada lühemaid keelendeid ja vorme. **Ilu** all nimetab Aavik nii kõlalist kui ka stiililu. Ta mõonab, et juba olemasolevate sõnade välja vahetamine kõlaliselt ilusamate vastu saab toimuda ainult piiratud hulgal, ning soovib seetõttu keskenduda eesti murretest ilusama kõlaga sõnalõppude ühiskeelde võtmisele. **Omapärasuspõhimõtte** järgi soovib Aavik eelistada sõnu, mis sobivad kõlalt ja ehituselt eesti keele süsteemiga. Eriti tuleks vältida „uueaegsemaid, värskemaid laensõnu rahvuspoliitiliselt kardetavaist või põlatavaist keelist, meil pääsjalikult vene ja saksa keelest [---].” (Aavik 1924b: 37) Peale teatud sõnavara soovib ta vältida ka võõrapäraseid konstruktsioone. Omapärasuspõhimõtte järgimiseks, mis toob Aaviku sõnul kaasa vanema keele ja rahvakeelsuse, tuleb eelistada vanemaid vorme ja kasutada kas eesti murdeid (st rahvakeelt) või soome keelt. (Aavik 1924b: 45) Seega esitab Aavik rahvakeelsuse ühe oma keelekorraldustöö lähtekohana ja võrdustab seejuures rahvakeele murretega. Samas peab ta varasemas allikas rahvakeelt justkui eesti rahva ühiseks keeleks, kuid ütleb XX sajandi alguses valitsenud olukorra kohta:

R a h v a k e e l t e i o l e s e e p ä r a s t ö i g u p o o l e s t o l e m a s, o n a i n u l t y k s i k u d r a h v a m u r d e d. S e e p ä r a s t m õ j u b s a g e l i n a i i v s u s e n a, k u i k e e g i m i n g i v o r m i v õ i s õ n a ö i g e - o l e m i s e v õ i s o o v i t e t a v u s e t õ e n d u s e k s s u u r e a p l o m b i g a v ä i d a b, e t „r a h v a s n i i k ö n e l e b” v õ i e t „r a h v a k e e l e s o n n i i,” k u n a a s j a o m a n e s õ n a v õ i v o r m e s i n e b a i n u l t t õ e n d a j a l l e t u t t a v a s k o d u m u r d e s. (Aavik 1920: 12)

Sellest, et kirjakeel ühendab mitme murde ainet, jäeldab Aavik (1920: 27), et „grammatilises suhtes puhast kirjakeelt ei kõnelda rahva seas kuski”.

Kuigi Aavik nimetas murdeid kirjakeele arendamise allikana, ei pidanud ta oluliseks, et enamikus murretes tuttavad vormid jõuaksid ka ühiskeelde. See-eest eristas Aavik enamus- ja paremusprintsipi. **Enamusprintsipi** järgides eelistatakse normitud keeles sõnu ja konstruktsioone, mis on kas rahvakeeles (st murretes) või siis juba väljakujunenud ühiskeeles sagedasemad. Keeleuenduslased järgivad Aaviku hinnangul aga **paremusprintsipi**, mille eesmärk on ühiskeelde võtta need keelendid, mis on paremad. (Aavik 1924b: 4–9) Sel moel saab keelt eri murrete paremate joontega täiustada:

Eesti kirja- ehk ühiskeel peab saama niisuguseks, mille moodustamiseks oleksid oma paremaga kaasa avitanud kõik tähtsamad murded, s. o. kirjakeel sisaldagu endas, mitte ainult ühe murde vorme (ehk ta küll pääsjuks ühele murdele nõjab), vaid võimalikult ka teiste murrete häid omadusi ja temas puudugu kõigi murrete nõrkused. (Aavik 1916: 11)

Kui võimalik, siis võib ka juba keeles olemasoleva halvema keelendi parema vastu välja vahetada. Paremusprintsipi järgides ei olnud Aaviku meelest murdematerjali

ühiskeelde tuues tähtis, kui sage on ülevõetav keelend murretes. (Aavik 1924b: 4–9) Rahvakeeles esinev sagedus võib Aaviku (1924a: 45) meelest negatiivnegi olla: „[---] yldse on soovitatav uute sõnade loomises eeskujuks võtta tyybid, mil on vähe esindajaid ja mis seetõttu on vähem banaalsed ja mille järele moodustet sõnad tunduvad individuaalsemainsa ja suursugusemainsa.”

Et Aaviku keelekorraldustöös tõusis ilu põhimõte esimesele kohale (vt nt Erelt 2002: 87; Raag 2008: 147), hindas ta keelendi paremust sageli ilu kaudu. Nii leidis ta, et kui keeles esineb mingi vormi väljendamisel varieeruvust, siis tuleb normitud keelde valida eranditult see, mis on kõlaliselt ilusam (Aavik 1913: 13). Ilu võis toetada kas keeleajalooline vanemus või ka otstarbekohasus. Neid põhimõtteid järgides on Aavik soovitanud ühiskeeles kasutada murdelist sõnavara, normida sõnade muutmist või ka süntaktilisi konstruktsioone. Kuigi Aavik on ise öelnud, et tähtis ei ole mitte enamus, vaid paremus, leiab ta ilu argumendile tuge ka laiemast levikust rahvakeeles (ehk siis toetub enamuspriintsiibile). Näiteks lõunaeesti sõna *rõivas* eesti ühiskeeles kasutamise vastu argumenteerib ta kõigepealt sellega, et *rõivas* on kõlaliselt inetum kui *riie*, mida toetab keeleajaloo ja sõna *riie* laiema levikuga Eesti alal: „[---] rahva enamik, julgesti umbes 70% eesti rahvast, tarvitab *riiet*, mitte *rõivast*; *rõivas* esineb vaid Lõuna-Eestis, ja sääligi oli linnades juba hakatud tarvitama *riiet*.” (Aavik 1939: 753) Sarnaselt toetub ta rahvakeelele *us*-liiteliste sõnade lühikese sisseütleva propageerimisel. Ta nimetab selliste sõnade pika illatiiviga vorme hirmsaks ja soovib kasutada *-usesse* (nt *küsimusesse*) asemel *-usse* (nt *küsimusse*). Lühikeste vormide eelistamist põhjendab ta ilu kõrval just rahvakeelsusega: „Niisugused illativid ei ole midagi kunstlikku. Just need on peaaegu rahvapärasemad ja seega õigemad, kuna teised sesse-lõpulised puhtalt kirjakeelsed ja kunstlikud on.” (Aavik 1913: 20) Kuigi Aavik ütleb selles tsitaadis selgelt, et rahvakeelsed vormid on õigemad, toetub ta rahvakeelele üsna ebajärjekindlalt ja eelkõige siis, kui see tema enda eelistusi toetab.

Samuti leiab Aavik enda pakutud uuendusteks rahvakeelest ohtralt inspiratsiooni või toetuspinda. Nii soovib ta (Aavik 1924b: 8) vorme, mida tema teada ei ole rahvakeeles kunagi vaja läinud ja mida seetõttu olemas ei ole, moodustada „nii, nagu nad oleksid siis, kui rahvas ise nad oleks moodustand, kui ta oleks neid kyllaldaselt tarvitsend”. Seetõttu paneb ta ette *kala* : *kalu* eeskujul moodustada sõnast *sada* mitmuse osastava käände vorm *sadu* ning *käima* : *käia* eeskujul sõna *võima da*-tegevusnime vorm *võia*. Samuti soovib ta laiendada rahvakeeles leiduvat, nt *ma*-, *mas*-, *mast*- ja *mata*-vormi kõrval soovib ta kasutusele võtta ka *maks*-, *maga*-, *mani*- ja *malt*-vormi (vt nt Aavik 1936: 157–158). Martin Ehala (2013) näitabki, et analoogia-mallide olemasolu rahvakeeles toetab uuenduste käikuminekut.

Aaviku puhul on märgitud, et kuigi ta ütleb, et normitud eesti keel peaks koon-dama eri murrete paremad jooned, eelistab ta ise saarte murdes levinud keelendeid ja vorme: „Meie ei saa ka sellega nõustuda, et Aavik, mingit murdelist tarvitusi kirjakeelde soovitades või mõnd keelde tungivat murdejoont kaitstes või hüljates oma poolehoidu vahel piirab oma kodunurga, s.o. saarte murretega [---], erilist vastumeelsust aga lõunaeesti murrete vastu tundes” (Saareste 1937: 4). Ka rahvakeelseid sõnu eesti ühiskeelde pakkudes lähtus Aavik eelkõige oma kodumurdest.

Uute sõnade sõnastikus (Aavik 1921) esitas ta umbes 4000 sõna hulgas üle 360 saarte murde sõna (Lonn 1990: 32).² Samamoodi on ta eelistanud saarte murde grammatikajooni, olles tugevalt selle poolt, et sõnadel *meel, keel, juur* jne normitaks illatiivivormiks *meele, keele, juure* (Aavik 1936: 35). Lisaks soovitas Aavik (1915: 44–45) võtta kasutusele omastavas käändes tegevussubjektiga *des*-tarindi (nt *päikese tõustes*). Kuigi Aavik toetus oma põhjenduses soome keele eeskujule, olen varem näidanud (Plado 2015), et eesti murretest on see konstruktsioon olnud kasutusel just saarte murdes.

Kuigi Aavik ilmselgelt on oma kodumurret eelistanud, on ta ka laiemalt rahvakeelset materjali keeleuenduse kaudu soovitanud. Samas pidas ta aktsepteeritavaks võtta rahvakeelne materjal ühiskeelde uues funktsioonis, sest murded pidid tema meelest niikuinii ühiskeele ees taanduma. Nii on ta soovitanud võtta võru keele seesütleva käände lõpp ühiskeelde väljendama passiivse konstruktsiooni tegijat, nt *Kristust kiusatakse kuratin*: „Et lõuna-eesti murre, kus -n lõpp inessiivi tähenduses, on taunit surema ja – unuma, siis kustub ka [*sic!*] selle lõpu inessiivne tähendus nende ringkondade teadvusest, kus seda praegu veel on [---].” (Aavik 1924a: 122–123)

Just lõunaeesti keele murded on Aaviku meelest murekoht, sest lõunaestlased on toonud eesti ühiskeelde vorme, mis Aavikule meele järele ei ole ja mida ka mõned põhjaestlased on kasutama hakanud: „Ja niiviisi ongi Lõuna-Eestist pärit olevate kirjanikkude, ajakirjanikkude, seltskonnategelaste ning poliitikute mõjul [---] mitmed halvad lõunaestipärasused või lõunaestlaste vead kahjuks kirjakeeles valitsema pääsnud, välja tõrjudes endised hääd Põhja-Eesti kirjakeelsed vormid [---].” (Aavik 1920: 31–32, vt ka Aavik 1924b: 44–45) Seega ei ole Aaviku keeletöös olnud kogu rahvakeel (st kõik murded) võrdse väärtusega, vaid ta on eelistanud põhjaeesti keele (eriti oma kodumurde) jooni ning halvustanud eelkõige lõunaestilisi vorme.

2.2. Keelekorraldus

Keelekorraldussuuna kõrgajaks on peetud aastaid 1920–1932/1935 (Erelt 2002: 80; Raag 2008: 182). Valitsevaks suunaks sai see pärast 1925. aastat, mil ilmus „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu” I osa, mis kinnistas mitmed seni varieerunud keelenähtused ja muutis keeruliseks keeleuenduste elluviimise. Keelekorraldus- ehk range reeglipärasuse suuna peamine esindaja Johannes Voldemar Veski on esile tõstnud järgmisi keelekorralduspõhimõtteid: 1) süsteemsus ja järjekindlus, 2) otstarbekohasus, 3) rahvakeelsus (nt Veski 1907, 1913, 1914a, 1914b, 1919, 1922, ka 1933a). Peale selle on Veski (1914a: 176) nimetanud võimalusel ka keele ilu peale mõtlemise vajadust, kuid ilupõhimõte on tal selgelt tagaplaanil.

Otstarbekohasuse all peab ta silmas sõnavormide lühidust, kindlapiirilist ja täpset tähendust, sõna ainutähenduslikkust (Veski 1933a: 335) ning seekaudu ka kergesti õpitavust (Veski 1922). Otstarbekohasust toetab ka **süsteemsus**: see, mis on süsteemne ja võimalikult väheste eranditega, on ka otstarbekohane. Seega pidas Veski oluliseks selgepiirilisust ja ühemõttelisust: morfoloogias ja ortograafias oli

² Siiski on varem väidetud (Mets 1970: 9), et saarte murde sõnu on selles sõnastikus ainult 60 ringis.

tema meelest liigne paralleelvariantide esinemine. Lisaks oli tema soov, et iga sõna ja ka tuletusliide kannaks üht tähendust. Näiteks soovis ta selgelt piiritleda iga lähedase tähendusega sõna tähendusvälja, et vältida eri sõnade kasutust sama nähtuse väljendamisel (Veski 1914b: 183), ning moodustas samast alussõnast eri tuletusliidete abil eri tähendustega sõnu, nt *tarve* ja *tarvidus*, *maks* ja *makse*.³ Nii eristas ta rangelt ka samast alussõnast moodustatud *is-* ja *us-*tuletisi, pidades *us-*tuletusliidet laiemalt sündmuse või protsessi tähistajaks ja *is-*tuletusliite väljendatavaks tähenduseks üksnes tegevuse saadust või tulemust või tegevuse vahendit, moodustades seega tulemuse tähenduses nt sõnu *ehitis*, *luuletis* (*pro luuletus*) (Veski 1923, 1933b: 28).

Samamoodi oli Veski jaoks tähtis, et sama juursõna sisaldavad sõnad ei oleks üks teisest liiga kauge tähendusega, mistõttu oli ta kindlalt vastu mitme Aaviku pakutud soome laenu eesti keelde võtmisele (Veski 1913). Ta möönis küll, et need sõnad on rahvakeeles olemas, kuid leidis, et sellest hoolimata ei tohiks keele teadliku arendamisega selliseid sõnu juurde tekitada (vt Veski 1921).

Kuigi Veski pidas otstarbekohasuse (sh ainultähenduslikkuse) ja süsteemsuse tulemuseks ka kergesti õpitavust, ei märganud ta selles peituvat paradoksi: sõnade täpse tähendusvälja määratlemine tekitab keelde lähedase tähenduse ja/või kujuga sõnade pesi, mille peened tähenduserinevused valmistavad nii emakeele kui ka võõrkeele õppijale ja keele kasutajale probleeme (vt nt paronüümide kohta Risberg, Langemets 2021).

Oma keelekorraldustegevuse olulise põhimõttena nimetab Veski **lähtumist rahvakeelest**, pidades rahvakeele all silmas eelkõige murdeid. Ta rõhutab, et keelt arendataks võimaluse korral eelkõige selle keele oma materjali põhjal: „Kõik eesti keele pea-asjaliseks edasiarendamiseks tarvisminevad sugemed, kavad ja seadused peituvad meie keeles eneses, kui omapäralises Soome-Ugri keeltepere liikmes” (Veski 1913: 100). Selleks aga tuleb rahvakeelt paremini tundma õppida: „[---] meie keel orgaaniliselt arenenud saadus on, mille peensusi me peame lähemalt ehtsast rahvakeelest enesest tundma õppima ning välja harutama ja nendel, keeles eneses peituvail põhjusemõtetal keelt edasi ehitama” (Veski 1919). Siiski ei olnud Veski sugulas- ja võõrkeeltest laenamisele vastu, kui laenatu eesti keele süsteemi kohandati (nt Veski 1932). Aga et Veski meelest jäävad isegi eesti keelega sobivaks kohandatud laenu võõraks, oli tema silmis lahenduseks murretest vajaliku otsimine. Tema jaoks oli murdematerjal justkui varasalv, millest sobival hetkel kirjakeele arendamiseks vajalikku ammutada. (Veski 1914a, 1914c, 1933a) Seejuures ei eelistanud Veski oma kodumurret teistele, vaid soovis eesti ühiskeelt rikastada erinevate murrete ainesega. See on joon, mida Veski kaasaegne ja mõneski mõttes oponent Saareste (1933a: 265) kiita võtab, nimetades Veski lähtekohta laiemalt mõeldud rahvakeelsuseks. Kuigi ühiskeelt tuleb rikastada eri murretest võetud ainesega, ei arvanud Veski (1933a: 335), et kõik murded peaksid olema (võrdselt) esindatud ja et ühiskeeles peaks kajastuma murrete variatiivsus, vaid võtta tuleb sobivaim aines, ükskõik mis murdes see ka on, ja ka murretest võetud aimest tuleb ühiskeeles süsteemselt korraldada. Sobivaim on aga see, mis on otstarbekas.

³ Seda, et samast juursõnast tuletatakse ohtralt uusi tüvesid, kritiseeris tugevalt Aavik (nt 1939: 748–749). Huvitav on see, et Leetberg (1927) heidab sama asja ette keeleuudendusele.

Seejuures võis üldiselt murdematerjali ühiskeelde toomisse positiivselt suhtunud Veski oma põhjendustes, miks üks või teine rahvakeele joon eesti ühiskeelde ei sobi, laskuda lausa mõne piirkonna keele halvustamisse. Näiteks laitis ta järgneva põhjendusega maha keeleuenduslaste ettepaneku tuua eesti keele stiili varieerimiseks lõunaeesti keelest *n*-seesütlev: „Mis puutub *n*-lõpulisse sisseütlevasse⁴, siis võib see omasena tunduda küll üksnes võru murdele, kust ta pärit, teistele tundub ta aga vististi paljalt lastekeeleliseks väljendusvarjundiks kohane; ka toob ta grammatikasse oma jagu lahkeli [---]” (Veski 1922). Selle tsitaadi lõpuosast nähtub ka eespool nimetatud: murretest ühiskeelde võetu peab ühiskeele süsteemiga sobima või siis tuleb seda vajadusel sobivaks kohandada. Seega oli rahvakeelsus Veski jaoks oluline, aga süsteemsus ja otstarbekohasus olid veel olulisemad. Kui rahvakeelne vorm läheb süsteemiga vastuollu, siis tuleb rahvakeelset varianti ühiskeelde võttes muuta:

Oleks küll ideaalne „terve grammatika luua keele järele – mitte keel grammatika järele”, aga kui rahvakeeles esineb üleliigseid erandlikke jooni, mis pole kasuks enam sirgjoonelisust taotlevale kirjakeelele, siis tuleb keelt vahel sekka – ikkagi küll keeles eneses peituvate eeskujude najal – korraldada ka grammatika järgi, samuti kui on tihtipeale otstarbekohane keeles puhkavaid leksikaalseidki varasid teha tootsaks – sünonüümideks arendamise teel, küsimata vahel isegi nende täpseist rahvakeelseist tähendusist. (Veski 1933b: 28)

Näiteks peaks Veski (1933c: 383) meelest kasutama *tooma* : *tuua*, *sööma* : *süüa* jmt eeskujul ka vormi *kiia* sõna *keema da*-tegevusnime vormina. Veski läks isegi nii kaugemale, et soovis juba ka ühiskeeles kodunenud erandlikke sõnu ja nende vorme süsteemipärasemaks muuta. Nii leidis ta, et kuna sõna *lihtne* genitiivvorm oleks reeglipäraselt *lihtse*, siis tuleks süsteemsuse huvides muuta selle sõna nominatiivvormi: *lihtis* : *lihtsa*, nagu on ka *tähtis* : *tähtsa* (Veski 1933c: 384). Samamoodi ei pidanud Veski (1933a: 335) süsteemsuse ja otstarbekohasuse taotlemisel oluliseks seda, kas sõna(vorm) on tegelikult keelekasutuses sage või mitte; mõnel väiksemal alal kasutatav harv vorm, mis sobis ühiskeele reeglitega, oli tema meelest parem kui laialt kasutatav ebareeglipärane vorm. Seega lähtus Veski sarnaselt Aavikuga pigem paremus-, mitte enamusprintsibiist, kuid paremust hindas ta Aavikust erinevalt. Samas võis ta mõne keelendi paremusel poolt argumenteerides kasutada ka enamusprintsipi. Nt karitiiviliite *-tu* : *-tuma* käänamise vastu tõi ta lisaks *-tu* : *-tu* käänamise lühidusele ja seega otstarbekusele põhjenduseks ka rahvakeelsuse, selle, et esimesena nimetatud käänamisviis on ka rahvakeelest kadumas (Veski 1913: 108–109).

See, et süsteemsus oli Veskile tunduvalt olulisem kui rahvakeelsus, tuleb selgelt esile tema sõnavara ja sõnade tähendusi puudutavas keelekorralduslikus töös. Veski meelest oli äärmiselt oluline, et keeles oleks rohkelt sünonüüme, mis võimaldaksid väljendada eri värvinguid. Sünonüümidega kaasnevaid stiilinüansse pidaski Veski silmas, kui rääkis keele ilust:

⁴ Tegelikult peetakse selle all silmas *n*-lõpulist seesütlevat.

[---] mõttepeene sõnadevaliku peale ei panda tihti pea sugugi rõhku [---]. Sellest tulebki siis, et meil sünonüümid, millel ülesandeks on teatavaile mõtetele tarbekohaseid varjundusi jagada, alalise mittetarvitamise tagajärjel ära kaovad, ununevad. Ja elustama ning korraldama on neid tihti õige kaunid keele ehitusekiva meil tänini kahjuks vaevalt keegi katsunud hakata. Ometi aga võidaks meie keel nende läbi palju tüvesid juure, mille tarvitamine stiilisse tihedust, ilu, värvi ja täpipealsust tooks [---]. (Veski 1914a: 171–172)

Siiski peavad ka sünonüümid ja nende kasutus olema süsteemsed: Veski meelest oleks tulnud keelt korraldades selgelt piiritleda lähedase tähendusega sõnade tähendusvarjundid ja edaspidi „iga seesugust sünonüümi õigel kohal” tarvitada (Veski 1914a: 172). Näiteks leidis ta, et tuleks määratleda sõnade *luurama*, *hiilima*, *piiluma* (*piidlema*), *viisama*, *liivendama* tähendusvarjundid selleks, et nende abil oleks võimalik kirjeldada eri luuramislaade. Seega soovitas Veski tugevalt ka sõnade tähendusi korraldada.⁵

Just sõnade tähendusi korraldades (ka üldkeeles, kuid eriti oskuskeeles) käis Veski rahvakeelega eriti vabalt ümber ning eemaldus seega enda varem rõhutatud rahvakeelsusetaotlusest. Ta võttis rahvakeelest küll keeleainese (st lemma), aga leidis, et üldkeeles võib sõnadele anda uue (nt kitsama ja täpsema) sisu. Seejuures mõõnis ta ka ise, et need sõnad on rahvakeeles samatähenduslikud ja/või on tegu eri piirkonna sõnadega. Näiteks soovitas ta eristada sõnade *ja* ja *ning* tähendust, kuigi ütles, et rahvakeeles neil tähenduserinevust ei ole, vaid pigem on need eri piirkondades kasutatud samatähenduslikud sõnad: „On ju tõsi, et rahvasuus tarvitatakse üldiselt *ja*, kohati ainult *ning*, aga kumbagi sõna samatähenduslikult. Sellest ei tarvitse veel järgneda, et oleks lubamatu neile sõnule kas või kunstlikultki erilisi tähendusvarjundeid anda [---].” (Veski 1929: 104) Samamoodi on ta andnud teadlikult eri tähendussisu mitmele samatähenduslikule sõnale, sh sõnadele *riie* ja *rõivas*, millest esimest on rahvakeeles kasutatud peamiselt Põhja-Eesti ja teist Lõuna-Eesti alal.⁶ Rahvakeeles samatähenduslikele sõnadele kunstlikult tähendusvahe loomist põhjendab Veski (nt 1958 [1948]: 262) otstarbekohasuse ja täpsusega.

Üsna sarnasel moel on Veski täiendanud murdekeelest pärit sõnade abil eesti oskuskeelt. Et Veski pidas murdekeelt sobivaimaks allikaks, kust termineid leida, on ta seda oma rikkalikus oskussõnaloomes ohtralt ka kasutanud. On leitud, et Veski kaasabil on aastatel 1920–1935 toodud eesti oskuskeelde murretest üle 1000 termini (Erelt 2007: 199). Veski oli arvamusel, et vajadusel võib muuta nii rahvakeelse sõna kuju, sõnaliiki kui ka tähendust. Nt sõna *kulles* toomisega eesti oskuskeelde on ta muutnud sõna tähendust (saarte murdes on see sõna tähendanud rohukonna ja konnapoega), lõunaeeesti sõna *vastne* toomisega on aga muudetud nii sõna liiki kui

⁵ Sõnade tähenduste korraldamise võimalikkuse üle pidas aru ka juba VÕK-i III koosseis 1980. aastatel ja praegu on see küsimus uuesti üles kerkinud, vt nt Risberg, Langemets 2021; Risberg 2022.

⁶ Sel kombel uute sõnade ühiskeelde toomisele ja nende vahele kunstlikult tähendusvahe loomisele oli vastu Aavik, nt võttis ta sõna *rõivas* üldkeelde toomise ja seekaudu ka sõnade *riie* ja *rõivas* tähendusvahe tegemise vastu teravalt sõna (vt nt Aavik 1939: 753).

ka tähendust.⁷ Veski leiab murretest oskuskeelde sõnade toomise olevat otstarbeka, seda isegi siis, kui on muudetud nii sõnade tähendust kui ka kuju. Põhjenduseks on, et eesti rahvakeel(t)est pärit sõnu ei pea inimene samal moel õppima kui võõrkeelest saadut:

Murretest juurevõidetud sõnade tundmaõppimine ei nõua kuigi palju vaeva, sest et nende sõnade tüved rahva keeles – vähemalt paiguti – juba tuttavad on; kellele need aga veel tuttavad ei ole, see sobitab nendega kui kodumaiste külalistega õige hõlpsasti tutvust ning muutub sel kombel oma keele tundmaõppimises põhjalikumaks. (Veski 1914a: 175)

Seega lähtus Veski oma keelekorraldustöös suuresti rahvakeelest, seda aga süsteemsemaks muutes ning kunstlikult tähendusvahesid luues. Aga et ta kasutas rahvakeelt (st murdeid) peamiselt siiski varasalvena, kust ammutada materjali ja inspiratsiooni eesti ühis- ja oskuskeele arendamiseks ja süsteemsemaks muutmisel, on talle ette heidetud seda, et ta ei pööra piisavalt tähelepanu tegelikule keelekasutusele (vt nt Nurm 1929; Saareste 1933a: 264). Saareste tõstab esile Veski tööd eesti keele korrastamises, aga peab siiski vajalikuks hoiatada keele liigse süstematiseerimise, korraldamise ja normitud keele tegelikust keelekasutusest kaugenemise eest:

Kui aga korra ja normide valjus võimule pääseb kõigis morfoloogiaküsimustes ja hakkab ähvardama isegi lause ehitust, sõnade tähendust ja sõnade valikut, siis tunne endis jälle puhkemas vägevast tungi vabaduse – kas või ulaelu – järgi, ja meie silmi ette kangastuvad keeled, nagu hispaania või itaalia, mis normeerivat kätt on saanud tunda ainult kõige välisemas küljes, mis on alati kõige tihedamat ühendust pidanud rahvakeele mullaga ja seetõttu on ka suutnud endid hoida rõõsad ja värsked. (Saareste 1933a: 265–266)

Lisaks on Saareste (nt 1933b) näidanud, et mitmed Veski seletused-üldistused keeleteaduslikust seisukohast ei päde.

2.3. Keele loomuliku arenemise suund

Ajal, mil tajuti väga selgelt vajadust eesti keele arendamise ja rikastamise järele ning keelekorralduses oli maad võtnud keeleuuendus, sai viimase kõige tulisemaks vastaseks Jaan Jõgever, kes küll tunnistas seda, et keel peab edenema, korraldatumaks ja täielikumaks muutuma (Jõgever 1915: 20), kuid ei pidanud õigeks keelt kunstlikult muuta. Eriti vastu oli ta keele muutmisele ilupõhimõtte alusel. Ta oli veendunud, et keeleuuendus toob kaasa korralageduse ja kirjaoskamatus. (Jõgever 1913a, vt ka 1913b) Jõgeveri järgija Kaarel Leetberg (1913: 435–436) leiab samuti, et keeles ole-

⁷ Sel moel rahvakeelsete sõnade toomist eesti kirjakeelde on peetud julgeks, osavaks ja loovaks (vt nt Kull 1989: 23; Erelt 2007: 198), kuid siiani ei ole uuritud, kas ja kuidas on see mõjutanud piirkondlike keelekujude kõnelejaid. Näiteks võru keele eestkõneleja Sulev Iva peab sõna *vastne* sel moel eesti keelde laenamist üheks hullemaks ja segavamaks lõunaeesti keeltest laenamise näiteks (Jüvä 2019: 52–53).

vaid puudusi ei tule teistest keeltest laenamisega täita, vaid need kaovad mõne aja jooksul ise.

Jõgever ja Leetberg leidsid, et keelt ei tuleks kunstlikult uuendada ega muuta, vaid tuleb lasta keelel endal areneda. Siiski ei ole Jõgever igasuguse normimise vastu, näiteks kui kirjakeeles on käibel paralleelvormid (nagu *keele* – *keelde*, *jalutumaid* – *jalutuid*), tuleb neist üks „välja tõrjuda”, jättes seejuures mainimata, mille põhjal otsustada, kumb vorm valida (Jõgever 1915: 23). Jõgeveri ja ka Leetbergi arusaamade lähtekohaks on põhimõte, et keele ülesanne on oma mõtete teistele edasiandmine, seega peab keel olema arusaadav. Kui aga keelt kunstlikult uuendada, muutub see vähemalt mõneks ajaks oma ülesande täitmisel kehvemaks, mistõttu tuleb kunstlikult loodavale keelele vastu seista, „olgu see „loodav kirjakeel” nii ilus, kindel ja korralik kui tahes” (Jõgever 1915: 21). Leetbergi väljenduses ei tule uutele sõnadele mitte teadlikult vastu seista, vaid nende vältimine on suhtlussituatsioonis loomulik: „Kellel tähtsad asjad ütelda on, see ei raatsi oma kõnet mitte segaste sõnadega arusaamataks teha, vaid räägib niisuguste sõnadega mis kuulja ka mõistab” (Leetberg 1913: 441). Samal ajal leiab Leetberg, et uusi sõnu võib keelde pakkuda, kui kõnelejaid nendega tasapisi harjutatakse, nii et sõna saab märkamatult keelele omaseks (vt nt Nurkse 1932: 579).

Jõgeveri meelest on ühtne kirjakeel küll vajalik, kuid see peaks kujunema eeskätt parimate kirjanike keelekasutuse, mitte keelemeeste uuenduste kaudu. Ta leiab, et keelemeeste ülesandeks on koostada deskriptiivseid, mitte preskriptiivseid grammatikaid, sest selle üle, mis on viga, otsustavad suhtlussituatsioonis kasutajad ise. Seega toetus Jõgever (1915: 22) oma keelekorraldusarusaamades selgelt rahvakeelele, mida nimetas koguni oma ainukeseks keelekorralduspõhimõtteks: „Meie ei pane edasiarendatava keele aluseks mingisugust kunstlist põhjasmõtet, ei iludusetunnet, ei, minu poolest, omapärasustki, vaid olemasoleva kõnekeele. Meie esimene küsimine iga soovitatava keelelise uuenduse juures on: kas nõnda kõneldakse.” Rahvakeele all peaks Jõgever ideaalis silmas haritud linnaeestlaste keelt, aga et eestlastest haritlasi on niivõrd vähe, on tema käsitluses rahvakeeleks murded. Murretest tohib kirja-keelde võtta aga ainult seda, mis sealt puudub. (Jõgever 1915: 22–23)

Ka Leetbergi jaoks oli elav rahvakeel ideaal. Ta leiab, et iga emakeelse kõneleja vajadusel loodud uus sõna on parem kui keeleuuenduslaste koostatud uute sõnade nimekirjad, sest suhtlussituatsioonis loodud sõnad on elavad ja arusaadavad (Leetberg 1927: 45). Seega kasvab hea keel suhtluse käigus: „Nõnda siis, hea rääkimine annab hea keele. Heaks rääkimiseks aga on kõige pealt tarvis oma keeletundmus erk pidada ja kindlaste tema järel käia.” (Leetberg 1927: 51)

2.4. Demokraatlik suund

Demokraatlik suund küll ei eitanud keele normimise vajalikkust või vajadusel ka teadlikult kirjakeele arendamist, süstematiseerimist ja rikastamist, kuid pidas oluliseks lähtuda seejuures eelkõige tegelikust keelekasutusest. Demokraatliku suuna peamiseks esindajaks on murdeuurija taustaga Andrus Saareste. Ka tema tajus 1920. aastatel tungivat vajadust normitud keele järele („võimalikult kindel ja korralik riigi-

keel, mis hõlpsasti kõigile õpitav”), kuid selle saavutamiseks pidas ta vajalikuks läh-tuda eelkõige rahvakeelest (Saareste 1922b: 110). Oma keelekorralduspõhimõtetena nimetabki Saareste (1922a: 3) juba 1920. aastatel „keele omapärasust, s.o. eestilikkust, ja keeleehituse otstarbekohasust, s.o. lihtsust ning selgust”. Eestilikkuse all peab ta silmas seda, mida olen siin artiklis nimetanud rahvakeelsuseks. Seega on Saareste põhimõtted suuresti samad mis Veskil, kuid nii rahvakeelsust kui ka otstarbekoha-sust mõistavad nad erinevalt. Samuti on erinev see, kumb keelekorralduspõhimõte on olulisem: kui Veski jaoks on see otstarbekohasus ühes tugeva süsteemsusega, siis Saareste jaoks rahvakeelsus. Saareste ei välista ka ilupõhimõtet, kuid ilu tähendab tema jaoks eelkõige keele võimet anda edasi eri stiilivärvinguid, mitte keele enda ilu: „Keel peab ju olema võimeline väljendama igasugust ilu. See võime aga ei olene keele enese ilust. Et viiuldaja mängiks ilusalt, pole vaja, et viiul ise oleks ilus, vaid peab hoolt kandma viiuli ehituse otstarbekusest, kunstnikule tuleb õpetada riista käsitlemise oskust, peame tõstma tema maitset.” (Saareste 1937: 6–7) Kuigi ilu ei tähenda Saarestel keelevormi kõlavust, nimetab ta sõna *nähtamatu* eeskujul reegli-päraselt moodustatud vorme *kutsutamatu* 'see, keda ei kutsuta', *palutamatu* 'see, keda ei paluta' ja *parandamatu* 'see, mida ei saa parandada' „keelelisteks õudsusteks” (Saareste 1933b: 453). Nii Aavikust kui mingil määral ka Veskest erinevalt ei tule Saareste meelest keelekorralduses lähtuda keeleajaloost. Ta ei pea õigeks ei vanemate vormide eelistamist ega ka keeles juba olemasolevate vormide asendamist keeleaja-loo vaatepunktist reeglipärasematega (nt oli ta vastu Veski soovile vahetada *tegut-sema*, *pelgupaik* jmt sõnad keelesüsteemi järgi reeglipärasemate *teotsema*, *pelupaik* vastu). (Saareste 1937: 7) Ka siit nähtub Saareste rahvakeelsuse taotlus: rahvakeelt ei tule süsteemsust taotledes vägisi muuta.

Kuigi Saareste tõstab rahvakeelsuse keelekorralduspõhimõtetest peamiseks, on tal kõikuv rahvakeele mõiste sisu: kord peab ta rahvakeeleks murdeid (nt Saaberk-Saareste 1921, Saareste 1937: 3–4), kord aga räägib kirjakeele rahvakeelsusest, mis on tema järgi murreteülene ühiskeel: „Rahvakeelsust muidugi ei tuleks kirjakeeles mõista mingi murde või murrakrühma, vaid ü h i s k e e l e uususe mõttes” (Saareste 1933b: 449). Teist tõlgendust võib samastada tänapäeva keelekorralduse tegeliku keelekasutuse põhimõttega.

Rahvakeelsust esile tõstes ei olnud Saareste küll põhimõtteliselt vastu ka tehis-sõnade loomisele (vt nt Saareste 1937: 10), kuid leidis, et iga „rahvus peab esimeses järjekorras tarvitama kõigepealt omi tooteid, peab hindama ja austama oma kaugest minevikust, oma esivanemailt päritud keelevara; ta hoolitsegu, et see ei kahaneks ega kaoks, oma keelelist tulevikku ta rajagu nimelt omale rahvuslikule raudvarale” (Saareste 1937: 4). Lisaks leidis ta (nagu Veski), et kirjakeele rikastamiseks sobivad samaväärselt kõik murded: „Kahtlemata ses küsimuses ei tohi juhiks olla isiklik süm-paatia ega eelarvamused. Kõik murded on head, igaüks on õigustatud kirjakeelele lisandeid andma.” Kirjakeelde tuleb murdesõnad võtta kohandatud kujul, et need kirjakeele struktuuriga sobiksid. Näiteks võib tema meelest kirjakeelde võtta lõuna-eessti keelest sõnad *läte* ja *räuskama* (sest on ju ka sõnad *mõte* ja *kräunuma*), kuid ei saaks otse üle võtta sõnakuju *räüskämä*. (Saareste 1937: 4) Sellesse, et murdesõnu kirjakeelde võttes muudetakse sõnade tähendust, on Saareste suhtunud ettevaatli-

kult. Kuigi ta mõonab mõnikord tähenduse muutmise vajalikkust, et sõnad kohanduksid kirjakeele vajadustega (Saareste 1937: 5), on ta ise (Saaber-Saareste 1921) murdesõnu kirjakeelde soovitanud samas tähenduses, kui need on olnud vastavas murdes. Seejuures toonitab ta, et tema pakutavad murdesõnad on elava keele osa, mitte tema enda looming, vastandudes sel moel nii Aaviku kui ka Veski sõnaloomele:

Olgu tähendatud, et neid sõnu ei tule kuidagi ära vahetada meil juba maotuks muutuvate „uute” sõnadega. Neid siin ei ole mitte Viedamanni sõnastikust põimitud, ilma et sõnade tarvitusviis ja tähendus esitajale enesele elavas keeles tuntud oleks. Ka Soomest ei ole nad laenatud ega iseenda sepitsetud. Selle vastu: kõik esile toodud sõnad on elavast kõnekeelest kuulnud ja valitud [---]. (Saaber-Saareste 1921: 3)

Samuti esitab Saareste pakutavate sõnade murdelise leviku ning autentsed lausenäited, et sõnade tähendus selgeks saaks.

Saareste seob rahvakeelsuse põhimõttega ka keelekorralduse otstarbekohasuse printsiibi, erinedes nii Veski otstarbekohasuse printsiibist, mis lähtus süsteemsusest (vt ka Erelt 1983: 27). Ta nimetab Veski järgitavat teoreetiliseks või intellektuaalseks otstarbekohasuseks ning leiab, et selle asemel tuleks lähtuda tegelikust ehk psühholoogilisest otstarbekohasusest, mille järgi on mõistlikum kasutada ühiskeeles väljakujunenud vorme, isegi kui need on keelesüsteemis ebareeglipärased. Kuna need on omandatud juba lapseas, ei ole neid vaja eraldi õppima hakata, mistõttu ei tarvitse emakeelne inimene jõukulu normingute omandamiseks. Niisiis seob Saareste sellise vaate otstarbekohasusele keelekorralduse kergõpitavuse põhimõttega ning lisab: „Ja koolides emakeeleõpetajail kahaneks kõige igavam ja tüütavam osa tööst ning hulk õpetusaega vabaneks sisuliste väärtuste (stiiliarendamine, sõnavara rikastamine, mõistete lisandamine ja mõtlemise tihendamine keele kaudu) õpetamiseks ja tõelise hariduse andmiseks.” (Saareste 1933b: 449)

Psühholoogilisest otstarbekohasusest lähtudes oli Saareste vastu mitmele reeglipäraselt moodustatud vormile, mis ei lähtunud rahvakeelest. Põhjustena tõi ta välja (Saareste 1933b: 449–450), et 1) need ei vastanud tegelikule keelekasutusele ja nii oleksid nõudnud eraldi õppimist, nt vormide *algul*, *keeda* asemel *alul*, *kiia* ja sõnade *mägestik*, *sigatsema* asemel *mäestik*, *seatsema*, või 2) et sõna muutus sedavõrd, et see oli raskesti mõistetav (st vastuolu selgusetatolusega), nt lühikese mitmuse vormide moodustamine kõikidest vähegi võimalikest sõnadest (*isi*, *igi*, *nisi* pro *isaid*, *igaid*, *nisaid*). Kommentaarina rõhutas ta (Saareste 1933b: 450) veel kord tegelikust keelekasutusest lähtumise olulisust: „Enam kui oma muutmistabeleid ja muiste jõus olnud häälikuseaduste vormeleid peame meiegi keelemehed nüüdse keelekorra juhtimisel ja arendamisel arvestama kõnendi praegust elu ja arengut määravaid tegureid.” Rahvakeelest kaugenenu süsteemsusest lähtumisel kaotaks Saareste hinnangul keel oma näo:

Sellest teoreetilisest otstarbekohasusest normatiivne grammatika muidugi võidak (kuid muutuks veelgi igavamaks!), meie keelemeestest mõningal leiaks rahuldust tung nähteid käsitleda geomeetriliselt, ilma nüanssideta, kuid meie tegelikule tarvita-

jale kaotaks keel palju oma elavusest ja mahlakusest, niioelda lihast ja verest, ta areneks enam ja enam esperantolikkuse suunas [---]. Vaimu- ja tundeilma sügavused ja tuhandepalgelisus on aga alati tervitanud elavate keelte elulist keerukust ja seadusepäratust, kõiki erandeid ja ootamata põikeid. (Saareste 1933b: 447–448)

Saareste rahvakeelsusest lähtumine on sarnane tänapäeval keelekorralduses lähtekohaks võetud tegeliku keelekasutuse põhimõttega. Lähtekohta toetas Saareste töö keeleteadlasena, sh ulatuslikud teadmised murretest ja keeleajaloost. Siiski ei saanud demokraatlik suund Saareste juhtimisel kahe maailmasõja vahelisel ajal Eesti keelekorralduse valitsevaks suunaks. Tiiu Erelt (1983: 37) näeb põhjusena eelkõige seda, et Saareste ei keskendunud keelekorraldusele.

Rahvakeelsusest lähtumise kõrval oli Saareste jaoks oluline keelekasutuse vabadus. Kuigi Saareste ei eitanud normingute ja ühtse kirjakeele vajalikkust, ei pooldanud ta rangeid „ülalt alla” (vt Rutten, Vosters 2021) kehtestatud norminguid, vaid pidas oluliseks lasta inimestel otsustada, kuidas nad keelt kasutavad:

Keeleelu sotsiaalsed tegurid, tarve üksteisele võimalikult kiirelt, vähese vaevaga ja täpselt mõistetavaks saada, need juba ise sunnivad üksikisikuid keelekorda üksteise omale võimalikult ligendama ja teatud normisid silmas pidama, mis mõistagi ei sule välja ka teatud kõikumusi, põikeid ja kas või pisikesi ulatsemisi normide kulul, kui see võimalik – see kõik teeb ju keele endagi meeldivamaks ja keelt tarvitava inimese inimlikumaks. Ja miks peaksidki juhid oma tahet ühiskonnale igas küsimuses peale suruma? (Saareste 1937: 10)

3. Arutelu ja kokkuvõte

XX sajandi alguses, mil valdav oli eri murrete kõnelemine, oli eesmärgiks luua ühtne reeglistatud eesti kirjakeel (vrd Ferguson 1968), mis kataks kõik eesti rahva vajadused ja võtaks üle ka murrete koht igapäevase suhtluskeelena. Mõlema jõulise keelekorraldussuuna jaoks (Aaviku keeleuudenduse jaoks vähem ja Veski keelekorralduse jaoks rohkem) olid murded allikaks, kust ammutada vajalikku keeleainest või inspiratsiooni eesti kirjakeele rikastamiseks. Seetõttu peeti vajalikuks murdeid koguda ja tundma õppida. Murrete kõnelemine aga nende suundade jaoks väärtuslik ei tundunud ja murrete osaks jäi loodava ühtse, rikastatud, korrastatud ja normitud eesti keele ees taanduda. See omakorda andis justkui õigustuse rahvakeele materjaliga seda kirjakeelde võttes vabalt ümber käia ja seda oma parema äranaagemise järgi muuta.

Kuigi nii mõneski mõttes erinevad (peamisteks erinevusteks oli suhtumine normitava kirjakeele otstarbekohasusse, süsteemsusse ja ilusse), olid Aaviku kui keeleuudendussuuna ja Veski kui korrapärasussuuna juhi eesmärk ja tegevus paljuski sarnased: kirjakeele loomise jaoks rahvakeelt kasutades lähtuti paremus-, mitte enamusprintsipi. Sel moel loodi normitud kirjakeelt, mis suuresti ei järginud rahvakeelt ja mida emakeelsed kõnelejad pidid õppima hakkama. Seega pooldasid

kaks XX sajandi alguses enam kõlapinda saanud keelekorraldussuunda „ülalt alla” normimist. Seda ongi peetud omaseks ühiskondadele, mis standardkeelt alles loovad (vt nt Rutten, Vosters 2021). Seda enam tuleb esile tõsta keele loomuliku arengu ja eriti Saareste juhitud demokraatliku keelekorralduse suunda, mis vastupidiselt esindavad normimist suunaga alt üles (vt Elspaß 2021): see võtab korpuskeelekorralduses peamiseks rahva tegeliku keele kasutamise viisi.

Kuigi XX sajandi alguse Eesti keelekorraldusele oli omane paljusus, ei saanud normitud eesti keel paraku areneda eri vaatepunktide diskussioonis, sest ajaloosündmused tekitasid katkestuse. Okupatsioonide ja sõja jooksul põgenesid Eestist mitmed olulised keelekorraldajad (Johannes Aavik, Andrus Saareste, ka oma keelemehetöid alustav Valter Tauli), äärmiselt oluline eri suundade tasakaalustaja Elmar Muuk aga suri vangilaagris. Seega jäi eesti keele korraldamist suuresti kujundama tugevalt normitud reeglipärast kirjakeelt pooldav Johannes Voldemar Veski, kelle vaated keelekorraldusele mõningal määral küll pehmenesid, kui normitud kirjakeel oli fikseeritud.

Artikli valmimist on toetanud Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus).

KIRJANDUS

- Aavik, Johannes 1913.** Keele kaunima kõlavuse poole. Tartu: Eesti Kirjastuse-Ühisuse „Postimehe” kirjastus.
- Aavik, Johannes 1915.** Lühendatud laused. – Keeleline Kuukiri, nr 3–4, lk 43–48.
- Aavik, Johannes 1916.** Mis on keeleuendus? Ta põhjendus ja ta programm. (Keelelise uuenduse kirjastik 14.) Tartu: Reform.
- Aavik, Johannes 1920.** Rahvamurded ja kirjakeel. Õigekeelsuse kysimus rahvamurdes ja kirjakeeles. (Keelelise uuenduse kirjastik 29.) Tartu: Istandik.
- Aavik, Johannes 1921.** Uute sõnade ja vähem tuntud sõnade sõnastik. Tallinn: A. Keisermannii kirjastus.
- Aavik, Johannes 1924a.** Keeleuenduse äärmised võimalused. (Keelelise uuenduse kirjastik 36.) Tartu: Istandik.
- Aavik, Johannes 1924b.** Õigekeelsuse ja keeleuenduse põhimõtted. (Keelelise uuenduse kirjastik 33.) Tartu: Istandik.
- Aavik, Johannes 1936.** Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus.
- Aavik, Johannes 1939.** Eesti keele praegune seisund ja väljavaates. – Varamu, nr 7, lk 745–761.
- Ehala, Martin 2013.** Keele uuendamise piirid ja analoogia. – Emakeele Seltsi aastaraamat 58 (2012). Peatoim Mati Erelt. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 9–29. <https://doi.org/10.3176/esa58.01>
- Elisto, Elmar 1949.** Keelelisi küsimusi I. Tallinn: Pedagoogiline Kirjandus.
- Elspaß, Stephan 2021.** Language standardization in a view ‘from below’. – The Cambridge Handbook of Language Standardization. Toim Wendy Ayres-Bennett, John Bellamy. Cambridge: Cambridge University Press, lk 93–114. <https://doi.org/10.1017/9781108559249.004>

- Erelt, Pekka 1993.** Johannes Aaviku keelehooldeaastad 1925–1936. – Keelereform ja raamat. (Eesti Rahvusraamatukogu toimetised III.) Koost ja toim Helgi Vihma. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, lk 26–30.
- Erelt, Tiiu 1983.** Andrus Saareste ja keelekorraldus. – Kirjakeel 1983. Tallinn: Valgus, lk 18–37.
- Erelt, Tiiu 2002.** Eesti keelekorraldus. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Erelt, Tiiu 2007.** Terminõpetus. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Ferguson, Charles A. 1968.** Language development. – Language Problems of Developing Nations. Toim Joshua A. Fishman, C. A. Ferguson, Jyotirindra Das Gupta. New York–London–Sydney–Toronto: John Wiley & Sons, lk 27–35.
- Jõgever, Jaan 1913a.** Kirjandusline ülevaade. Joh. Aavik. Keele kaunima kõlavuse poole. – Eesti Kirjandus, nr 6, lk 239–243.
- Jõgever, Jaan 1913b.** Õigekeelsus ja õigekiri. – Eesti Kirjandus, nr 8, lk 289–303.
- Jõgever, Jaan 1915.** Mis me tahame. – Eesti Kirjandus, nr 1, lk 20–24.
- Jüvä, Sullöv 2019.** *Vastne, rase, üsk ja nilbe*: võro-eesti termini- ja sõnasegähisi. – Sõnavara- ja kirjandusküsimüisi võro ja karala keelemailt. Sõnavara- ja kirjandusküsimüsi võru ja karjala keelemailt. (Võro Instituudi toimõndusõq 34.) Toim J. Sullöv. Võru: Võro Instituut, lk 48–66.
- Kask, Arnold 1970.** Eesti kirjakeele ajaloost II. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Kull, Rein 1989.** J. V. Veski ja markantne terminilooming. – Emakeele Seltsi aastaraamat 33 (1987). Keelest ja kultuuriloo. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts, lk 9–41.
- Leetberg, Kaarel 1913.** Keele rikastamisest. – Eesti Kirjandus, nr 12, lk 433–444.
- Leetberg, Kaarel 1927.** Äpardunud keeleuuendus. Rakvere: Ühistrükikoda Rakveres.
- Lonn, Varje 1990.** Saaremaa keel ja kirjakeel. – Keelereform ja raamat. Konverents 6.–8. detsembril 1990. Teesid. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, lk 32–33.
- Mets, Helle 1970.** Johannes Aavikust ja tema kunstlikest sõnadest. – Eesti keele ringi töid 2. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, lk 5–34.
- Nurkse, Rein 1932.** Kaarel Leetberg 65-aastane. – Eesti Kirjandus, nr 12, lk 577–580.
- Nurm, Ernst 1929.** Vastuseks hr. J. V. Veski'le. – Eesti Keel, nr 5–6, lk 110–111.
- Plado, Helen 2015.** *des-* ja *mata-*konverbi kasutusest eesti murretes. – Emakeele Seltsi aastaraamat 60 (2014). Peatoim Mati Erelt. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 196–218. <https://doi.org/10.3176/esa60.10>
- Raag, Raimo 2008.** Talurahva keelest riigikeeleks. Tartu: Atlex.
- Risberg, Lydia 2022.** Mis on peidus sõnaraamatu tähendussoovituste tagahoovis? Eesti oma-sõnade käsitus. – ESUKA-JEFUL, kd 13, nr 2, lk 185–214. <https://doi.org/10.12697/jeful.2022.13.2.06>
- Risberg, Lydia; Langemets, Margit 2021.** Paronüümide probleem eesti keeles. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 903–926. <https://doi.org/10.54013/kk766a4>
- Rutten, Gijsbert; Vosters, Rik 2021.** Language standardization 'from above'. – The Cambridge Handbook of Language Standardization. Toim Wendy Ayres-Bennett, John Bellamy. Cambridge: Cambridge University Press, lk 65–92. <https://doi.org/10.1017/9781108559249.003>
- Saaber-Saareste, Andrus 1921.** Murdesõnad Põhja-Eestist. Kirjakeeles tegelikuks tarvituseks. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus.

- Saareste, Andrus 1922a.** Tegelikud õigekeelsuse määrused. Tartu: Eesti Kirjastuse-Ühise „Postimehe” kirjastus.
- Saareste, Andrus 1922b.** Järelmärkus ja vastus ja vastuse vastus (Lauri Kettunen artiklile „Kaks õigekeelsuse raamatut”). – Eesti Keel, nr 3–4, lk 105–111.
- Saareste, Andrus 1933a.** Johannes Voldemar Veski. – Eesti Kirjandus, nr 6, lk 257–266.
- Saareste, Andrus 1933b.** Meie keele korraldamise põhimõtteist ja nende kohaldamisest. – Eesti Kirjandus, nr 9, lk 446–454.
- Saareste, Andrus 1937.** Eesti õigekeelsuse päevaküsimustest. Johannes Aaviku „Eesti õigekeelsuse õpiku ja grammatika” ilmumise puhul. (Eesti keele arhiivi toimetised 9.) Tartu: E.K.-Ü. „Postimehe” Kirjastus.
- Veski, Johannes Voldemar 1907.** Üleskutse Eesti keele sõnade korraldamise asjus. – Päeva-leht 26. IX, lk 1.
- Veski, Johannes Voldemar 1912.** Eesti kirjakeele reeglid. Tallinn: Tallinna Eesti Kirjastuse-ühisus.
- Veski, Johannes Voldemar 1913.** Eesti kirjakeele edasiarendamise-teekest. – Voog, nr I, lk 99–120.
- Veski, Johannes Voldemar 1914a.** Eesti keele praegune arenemisjärg. – Eesti Kirjandus, nr 7, lk 169–176.
- Veski, Johannes Voldemar 1914b.** Eesti keele uuendamise asjus. – Eesti Kirjandus, nr 7, lk 182–184.
- Veski, Johannes Voldemar 1914c.** Eesti Kirjanduse Seltsi tegevus ja kavatsused. – Eesti Kirjandus, nr 5–6, lk 137–146.
- Veski, Johannes Voldemar 1919.** Paar avalikku küsimust J. Aavikule tema „Uute sõnade sõnastiku ilmumise puhul”. – Postimees 14. VI, lk 5–6.
- Veski, Johannes Voldemar 1921.** Eelmise kirjutise puhul. – Eesti Kirjandus, nr 8, lk 254–255.
- Veski, Johannes Voldemar 1922.** Järelmärkused eelseisva kirjutuse kohta. – Postimees 30. XII, lk 4.
- Veski, Johannes Voldemar 1923.** Kas ’põletispuu’ või ’põletuspuu’? – Eesti Kirjandus, nr 5–6, lk 288.
- Veski, Johannes Voldemar 1929.** Sidesõnade *ja* ja *ning* asjus. – Eesti Keel, nr 5–6, lk 104–105.
- Veski, Johannes Voldemar 1932.** Märkmed eespool-esitatud uudissõnade kohta. – Eesti Kirjandus, nr 12, lk 610–611.
- Veski, Johannes Voldemar 1933a.** Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkonna viimaste otsuste kohta. – Eesti Kirjandus, nr 7, lk 334–339.
- Veski, Johannes Voldemar 1933b.** Need kolm vastust... – Eesti Keel, nr 1, lk 28–29.
- Veski, Johannes Voldemar 1933c.** Keelelist nipet-näpet. – Eesti Kirjandus, nr 7, lk 382–386.
- Veski, Johannes Voldemar 1958 [1948].** Keelelisi töid. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Viht, Annika; Habicht, Külli 2022.** Baltisaksa periood eesti keele korralduses. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 1031–1049. <https://doi.org/10.54013/kk779a4>

Helen Plado (snd 1981), PhD, Tartu Ülikooli eesti keele teadur ja eesti keele lektor (Jakobi 2, 50090 Tartu), helen.plado@ut.ee

The vernacular approach in Estonian language planning during the first decades of the 20th century

(Views on the development of Estonian language planning)

Keywords: Estonian language planning, language standardization, corpus planning, vernacular

The early 20th century brought an awareness of a dire need for the standardization of Estonian. The article discusses the trends and views characteristic of Estonian corpus planning at that time, focusing on the role of the approach based on actual language use, which is the most prominent principle in language planning in Estonia today. In the beginning of the last century, when most Estonians still spoke their local vernacular, it was known as the vernacular approach. Although the language reform initiated by Johannes Aavik and the language-regulation led by Johannes Voldemar Veski differed in many ways, they both found vernacular Estonian to be a source of inspiration as well as valuable material for enriching standard Estonian. Both agreed on the legitimacy of changing the vernacular elements (phonetics, morphology, syntax, as well as semantics of the elements) according to the needs of standard Estonian. Consequently, both of the dominant stances and practices of corpus planning of the time followed standardization from above, which is common for communities still in the process of creating their own language standard (see, e.g., Rutten, Vosters 2021). The opposing views were the natural development approach mainly represented by Jaan Jõgever and Kaarel Leetberg, and the democratic approach led by Andrus Saareste. Those two resisted (to different degrees, though) artificial systematization and intervention in the language, arguing that corpus planning of a language should be based on its usage, i.e., the vernacular. Thus, the latter trends supported standardization from below (see Elspaß 2021). The article has two aims: to present the views of different language planners at the time by illustrating their ideas with abundant quotations, and to analyse the vernacular approach in their major works.

Helen Plado (b. 1981), PhD, University of Tartu, Research Fellow in Estonian Language, Lecturer of Estonian (Jakobi 2, 50090 Tartu), helen.plado@ut.ee